lendiğinde bazı yerlerinde geç tarihlerde yapılmış ufak tamirlerin yamaları ve izleri görülmektedir.

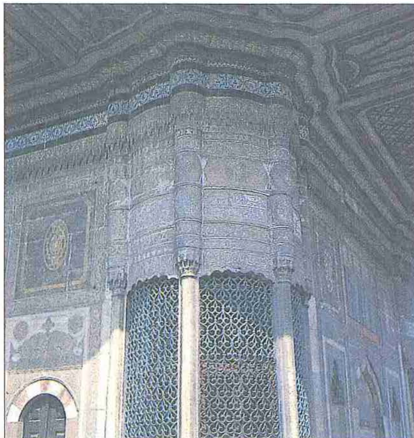
III. Ahmed Çeşmesi dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak tasarlanmıştır. Kare biçimli planında dört köşede, dışarı yarım yuvarlak çıkıntılar halinde taşan üçer şebekeli sebilleri vardır. Her cephenin ortasında ise birer çeşme bulunmaktadır. Çeşmelerin iki tarafında mihrap biçiminde birer niş vardır. Yalnız bir cephede bu nişlerin yerine birer kapı açılmıştır. Bu kapılardan girildiğinde ortadaki sekizgen hazne ile dış duvarlar arasında çepeçevre bir dehlizin dolaştığı görülür. Bu dehliz vasıtasıyla sebilciler köşelerdeki sebillere ulaşarak buradan gerekli hizmeti veriyorlardı. Çeşmenin üstü çok geniş saçaklı ve dışı kurşun kaplı ahşap bir çatı ile örtülüdür. Bu çatının ortasında sekiz cepheli bir kasnak üstünde dilimli bir kubbecik yükselir. Dört sebilin üstüne isabet eden yerlerde aynı biçimde fakat biraz daha ufak ve alçak dört kubbecik vardır. Yine kurşun kaplı olan bu beş kubbenin de tepelerinde, içlerinde oyma yazı olan altın yaldızlı tunç alemler yer alır.

Âdeta muhteşem bir köşk görünümünde olan III. Ahmed çeşme ve sebillerinin dış mimarisi, köşelerde yarım yuvarlak çıkıntılar teşkil eden sebiller ile hareketlendirilmiş, sebillerin şebeke aralarındaki sütunların üstlerinde duvar satıhları, sütunları yukarı devam ettirircesine yarım yuvarlak olarak yapılmıştır. Böylece, çeşmenin dış yüzeylerinde hâkim olan yatay çizgiler, bu sütunlar ve bunları devam ettiren "çubuklar"ın yarattığı dikey çizgilerle dengelenmiştir.

III. Ahmed Çeşmesi, Türk sanatına Batı sanat üslûbunun sızmağa başladığı bir dönemin eseridir. Bu bakımdan onda klasik çağın sadeliği yoktur. Bütün satıhlar hiçbir boş yer bırakılmadan tezyin edilmiş olup bu bezemelerin bir kısmının Türk süsleme sanatına ait olmasına karşılık aralarında Batı Avrupa sanatından alınmış motifler de görülür. Bu motiflerin tamamen hâkim olduğu yer, geniş saçağın alt yüzü ile çeşmelerin etrafını çeviren dal kıvrımlarıyla bezenmiş çerçeve şeritleridir. Cephelerde yatay şeritler halinde uzanan süsleme arasında ise Türk sanatının mukarnasları, şemseleri görülür. Süslemenin bir kısmı mermer üzerine kabartma şeklinde yapılarak altın varakla yaldızlanmıştır. Diğer bir kısmı ise çinidir. Bunlar teknik kaliteleri bakımından XVI. yüzyılın İznik çinileri ayarında değildirler. Çeşmelerin ayna taşının iki yanına çiçek kabartmaları işlenmiş, Ayasofya'ya bakan esas cephede musluğun üstüne bir madalyon halinde "mâşallah" yazılmıştır. Sebillerin altın yaldızlı tunç şebekelerinde lâle motifinin tekrarlandığı görülür.

III. Ahmed Çeşmesi, meydan çeşmelerinin bütün Türk sanatı tarihi içinde ortaya konulmuş en göz kamaştırıcı örneğidir. Avrupa'dan gelen ve Türk sanatına XVIII. yüzyıl başlarından itibaren sızan tesirler, burada henüz sadece süslemenin çokluğunda ve bazı kısımlarda kendisini belli eder. Bu anıt, çeşme mimarisinde XVIII. yüzyılda başlayan zengin bezemeli yeni akımın da temsilcisi olup bütün benzerlerini aşan bir güzelliğe sahiptir. Bu yüzdendir ki İstanbul'a gelmiş ve bu şehir hakkındaki görüşlerini yazılı olarak anlatmış olan yabancı seyyahların hepsi tarafından hayranlık ifade eden sözlerle tasvir edilmiştir.

III. Ahmed Çeşmesi'nin köşe sebili

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 101; a.mlf., "Üçüncü Ahmed Çeşmesi", *Akşam Gazetesi*, 28 Şubat 1936; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 35; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 134; Muzaffer Erdoğan, *Lâle Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul 1962, s. 9-10; H. Glück, "Türkische Brunnen in Konstantinopel", *Jahrbuch der asiatischen Kunst*, I, Leipzig 1924, s. 29.

SEMAVİ EYİCE

AHMED III ÇEŞMESİ

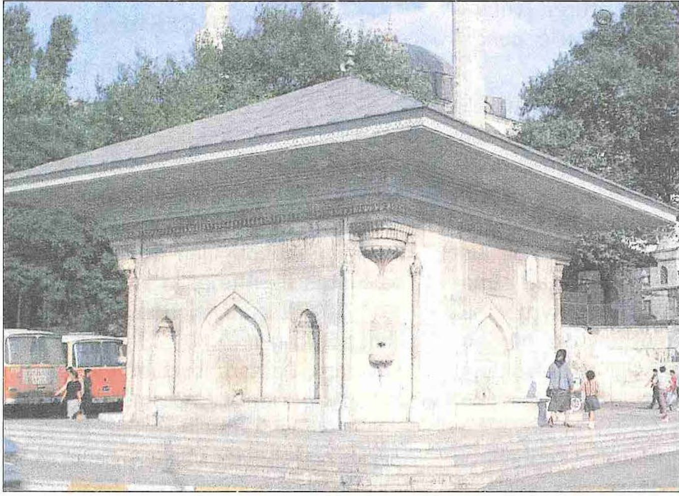
Üsküdar'da İskele Meydanı'nda XVIII. yüzyıla ait meydan çeşmesi.

Şehrin Anadolu tarafındaki ana kervan yolunun ve İstanbul Boğazı'nın iki yakası arasındaki bağlantıyı sağlayan iskelenin başında olan bu âbidevî çeşme, Sultan III. Ahmed'in emriyle 1141'de (1728-29), annesi Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'ın (ö. 1715) hayratı olarak Sadrazam Damad İbrâhim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin az ötesinde Gülnûş Sultan'ın türbesi ile kendi hayratı olan büyük Vâlide-i Cedîd (Yeni Vâlide) Camii bulunmaktadır. Çeşmenin suyu, Merdivenköy civarındaki Karaman çiftliğiyle Sazlıdere'deki kaynaklardan alınmış ve İbrâhim Paşa Su Yolu olarak adlandırılan kanalla Şerefâbâd Sarayı'na verilmiş, ayrıca daha başka birçok çeşmenin de beslenmesi sağlanmıştır. Çeşmenin üzerinde, üç şair tarafından düzenlenmiş ta'lik hatla işlenen üç tarih manzumesi vardır. Bunlardan kuzey cephede olanı Nedîm'in, doğudaki Rahmî'nin, güneydeki ise Şâkir'indir. Denize bakan cephesinde çeşmenin III. Ahmed ve İbrâhim Paşa tarafından yaptırıldığı bildirilen celî-sülüs hatla yazılı tek satır halindeki beytin altında görülen çok girift imza, Sultan III. Ahmed'in bu kitâbenin hattatı olduğunu ispatlamaktadır.

Çeşme dört yüzlü bir meydan çeşmesi olmakla beraber denize bakan yüzün diğerlerine göre daha zengin tezyinata sahip olmasından ve padişahın hattı ile kitâbenin de bu tarafta bulunmasından esas cephenin bu taraf olduğu anlaşılmaktadır. Köşeleri pahlı bir kare biçiminde olan çeşmenin her bir yüzünde ortada sivri kemerli bir çeşme nişi bulunmaktadır. Yalnız deniz tarafı cephe-

Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi'nin eski bir gravürü

Üsküdar İskele Meydanı'ndaki III. Ahmed Çeşmesi

sinde bunun iki yanında mihrap biçiminde birer niş daha vardır. İki yanlarında burmalı sütunçeler olan köşe pahlarında, normal insan yüksekliğinde birer musluk ile altlarına çıkıntı halinde yalaklar konulmuştur. Nişlerin etrafında, pahlardaki muslukların ayna taşlarında, çeşme kemerlerinin alınlıkları ve taçlarında rumî kabartma tezyinat işlenmiştir.

Çeşmenin üstünde geniş saçaklı dört meyilli ahşap bir çatı vardır. XIX. yüzyılda yapılan gravürlerde bu çatının ortasının bir fener gibi yüksek olduğu görülür. Sonraları bu iki kademeli çatı bozularak şimdi görülen sade örtü yapılmıştır. Saçak kenarları da evvelce işlemeli iken daha sonra düz bırakılmıştır. Çeşme 1932'de bir tamir görmüş, ancak meydanın 1943-1945'te düzenlenmesi sırasında çukurda kaldığından, 1955'te Sular İdaresi tarafından bütün dış kaplamalar sökülmüş ve özü teşkil eden iç kâgir duvarları 150 cm. yükseltildikten sonra cephe unsurları yeniden yapıştırılmıştır; ahşap çatı da hiç değiştirilmeden olduğu gibi yukarı kaldırılmıştır. Bu arada çatının eski biçimine getirilmeyişi bir kayıptır. 1987 yılındaki restorasyonda çeşmenin cephelerinde temizlik yapılarak saçak altlarına yeni nakışlar işlenmiştir. Sultan III. Ahmed Çeşmesi, Türk sanatının klasik döneminin sonunu teşkil eden ve Lâle Devri'nin Bâb-ı Hümâyun önündeki kadar olmasa bile güzel ve zarif eserlerinden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 324; Saadi Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946; Naci Yüngül, *Üsküdar Üçüncü Sultan Ahmed Çeşmesi*, İstanbul 1955.

 SEMAVİ EYİCE

AHMED III KÜTÜPHANESİ

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda Arz Odası arkasında XVIII. yüzyıla ait kütüphane.

Daha önce aynı yerde, II. Selim için Mimar Sinan tarafından yapılan Havuzlubahçe Köşkü bulunuyordu. Fındıklılı Silâhtar Mehmed Ağa'nın ifadesine göre, Havuz Bahçesi denilen bahçe içinde olan bu köşkün ortasında mermer bir havuz ile on iki somaki sütuna oturan bir kubbesi vardı. Köşkün basit bir şeması *Hünernâme*'nin bir minyatüründe yer almaktadır. Cami ve kasırlarda kitap dolapları yerine başlı başına kütüphane binası kurmanın tercih edildiği Lâle Devri'nde Sultan III. Ahmed, Sarây-ı Cedîd denilen Yenisaray'daki dağınık kitapları bir yerde toplamayı uygun bularak II. Selim'in zaten bakımsız bir halde olan köşkünü yıktırıp yerinde, kendi adıyla anılan veya Enderun Kütüphanesi de denilen yeni bir kütüphane binası yaptırmıştır. İnşaata 27 Rebîülevvel 1131'de (17 Şubat 1719) başlanmıştır. Yine Fındıklılı'nın yazdığına göre, III. Ahmed kütüphanenin temelini atmak üzere, dedesi Sultan I. Ahmed'in büyük camiini yaptırırken kullandığı ve Has Oda hazinesinde saklanan altın kazmayı kullanmıştır. Yapımı kısa sürede tamamlanan binanın kapısının üstündeki Arapça kitâbeden 1131'de (1719) yapıldığı öğrenilmekte, açılış töreninin ise 10 Muharrem 1132 (23 Kasım 1719) günü olduğu bilinmektedir. Safer 1132 (Aralık 1719) tarihli bir kayda göre kütüphanenin yapımı 19.570 kuruşa mal olmuştur (TSMA, nr. D 2363/10, vr. 2b). Aynı zamanda kütüphanenin niçin kurulduğunu, içindeki kitapların nerelerden toplandığını, kütüphaneden hangi günler istifade edileceğini bildiren, dışarı kitap çıkarılmasını yasaklayan ve hizmetlilerde aranacak şartlarla bunlara verilecek ücreti gösteren bir de vakfiye düzenlenmiştir. Yalnız saray mensuplarına açık olan kütüphanenin açılış tarihini taşıyan mükemmel bir de katalogu hazırlanmıştı. Bu kütüphaneye, Fâtih devrinden beri toplanmış olan Hıristiyanlık'la ilgili bazı el yazmaları ile matbu kitaplar da konulmuştur.

İçindeki kitapların rutubetten zarar görmemesi için Türk kütüphane mimarisinde daima dikkat edilen bir özellik burada da uygulanarak binanın altında pencereli yüksek bir bodrum yapılmış, ayrıca etrafının açık olmasına itina gösterilmiştir. Bütün cepheler mermer kaplıdır. Cephenin ortasında üç sivri kemerli ve dört sütunlu bir giriş mekânı vardır. Üstü üç kubbe ile örtülü olan bu sahanlığa iki tarafından merdivenlerle çıkılır. Dışta ortada zengin rumî kabartmalarla süslü bir tacı olan, iki tarafında zarif su içme musluklarına sahip ve mihrap biçiminde 1131 (1719) tarihli bir çeşme bulunmaktadır. İçeride, başka bir benzeri olmayan bu çeşmenin arkasında ikinci bir çeşme daha vardır. Esas mekân enine bir dikdörtgen biçiminde olup kapının tam karşısında, bizzat Sultan Ahmed tarafından yazılan manzum bir levhadan anlaşıldığına göre, hadîs-i şerif okunmasına mahsus bir çıkıntı yer almaktadır. Orta bölümü büyük bir kubbe, ikişer sütunla ayrılan orta çıkıntı ve yan kanatları oymalı tonozlar örter. Bunlar dıştan kurşun kaplıdır. Altlı üstlü çok sayıda pencere içeriye bol ışık girmesini sağlar. Üst sıradakilerde renkli camlı alçı pencereler (revzen) vardır.

Kubbe ve tonozların iç yüzleri çok zengin biçimde renkli malakârî tezyinat

III. Ahmed Kütüphanesi'nin eski bir gravürü

